

Czoch Gábor

Globális történelem, mikrotörténelem, globális mikrotörténelem

Amikor 2018-ban Giovanni Levi az Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék meghívására Budapesten járt, kijelentette, hogy éppen „keresztes hadjáratot folytat a globális történelem ellen”, és ennek jegyében korát meghazudtoló vehemenciával foglalta össze az irányzat mikrotörténeti szempontú kritikáját.¹ Az előadás alapjául szolgáló tanulmánya 2019-ben a tekintélyes *Past and Present* folyóiratban is megjelent, amely *Global History and Microhistory* címen egész különszámot szentelt a két irányzat viszonyának.² Levi harcias fellépésének egyik oka feltehetőleg a globális történetírás némely képviselőjének hangvételében keresendő, amire példaként talán elég, ha felidézzük a *Journal of Global History* 2006. évi első számának beköszöntőjét – bár erre tételesen Levi sem az előadásban, sem az írásos változatban nem hivatkozott. Itt ugyanis Patrick O’Brien, a London School of Economics gazdaságtörténet professzora tollából többek közt azt olvashatjuk, hogy az a történetírás, amelyet az útjára induló folyóirat támogatni kíván „a lokális részletek komplexitásának és zsarnokságának meghaladására törekszik”, illetve, hogy a globális történészek a történelmi folyamatokban csak a valóban lényeges vonásokat akarják megragadni, „jóval tágasabb terekre és nagyobb népeségre vonatkozóan (kontinensek, óceánok, kultúrák és civilizációk), mint azok a kollégáik, akiknek van idejük arra, [...] hogy szűkebb földrajzi és kronológiai keretek között” forrásokon alapuló kutatást végezzenek.³ Vagyis, ebben a programadónak szánt írásban nem csupán a mikrotörténeti megközelítés alapelveivel homlokegyenest ellenkező célok meghirdetéséről volt szó, de a szóhasználat ezen megközelítés másodrendűségét is sugallta.

A 13 évvel későbbi *Past and Present* különszám tanulmányainak többsége azonban már másként közelít a mikrotörténelemhez, és elsősorban a két irányzat összeegyeztetésének lehetőségeire fókuszál. Ráadásul, egy évvel a *Past and Present* szóban forgó számának megjelenése előtt hasonló célból a nemzetközi történetírás egy másik meghatározó folyóirata, a francia *Annales* is közzétett egy öt tanulmányt tartalmazó tematikus blokkot a mikroelemzés és a globális történelem viszonyáról, illetve pontosabban a globális mikrotörténelmi megközelítésről.⁴

¹ Giovanni Levi: *Microstoria és Global History* című előadása, ELTE BTK, 2018. november 21. Tóth 2018.

² Global History and Microhistory (ed. John-Paul Ghobrial). *Past and Present* 242. 2019. Supplement 14.

³ O’Brien 2006: 5–6. Az idegen nyelvű tanulmányokból vett idézeteket a szerző fordította.

⁴ Micro-analyse et histoire globale. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (73.) 2018. 1. 3–159.

Önmagában már a francia és a brit vezető folyóirat témaválasztásának az egybeesése is világosan jelzi a problematika iránti fokozott nemzetközi figyelmet, de az itt közölt tanulmányok hivatkozásából még egyértelműbben megmutatkozik, hogy nagyjából a 2010-es évektől kezdve mennyire széleskörűen felélénkült ez az érdeklődés.⁵ A hazai szakirodalomban ugyanakkor ennek a témának, vitának mindeddig kevés visszhangja volt.⁶ Az alábbiakban nem arra törekszem, hogy egy klasszikus folyóirat-ismertetés formájában részletesen bemutassam a *Past and Present* és az *Annales* említett számaint, de a kiterjedt szakirodalom és a rendelkezésre álló keretek miatt az sem lehet célom, hogy teljeskörű képet rajzoljak a mikro-történelem és a globális történelem közötti vitáról, illetve a globális mikro-történelem irányzatáról. Mindössze arra vállalkozom, hogy a korábbi nemzetközi történészviták sorába illesztve megpróbálom felvillantani a jelenlegi diskurzus néhány lényeges aspektusát, mindenekelőtt a kutatási lépték megválasztásának problémájára összpontosítva. Ehhez vezérfonalként használom az angol és a francia folyóiratban közölt tanulmányokat, kiegészítve néhány további, a témába vágó fontos munkával, amelyek nagy többsége egyébként e tanulmányok hivatkozásában is megjelenik.

ELŐZMÉNYEK

A nemzetközi történetírásban a kutatási lépték problematikája iránti érdeklődés felélénkülése döntően az olasz mikro-történelem jelentkezéséhez kapcsolódik. Jól ismert, hogy az 1970-es évek végén ez az irányzat mindenekelőtt a Fernand Braudel által ihletett, de úgy is fogalmazhatunk, a korabeli *Annales*-iskola által meghatározott „franciás” strukturalista, makroszemléletű társadalomtörténet kritikájából indult el.⁷ Braudel sokat elemzett felfogása szerint a történész igazi és legfontosabb feladatát a hosszú időtartamban, illetve nagy időléptéket alkalmazó vizsgálatban kitapintható, a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai folyamatokat alapvetően meghatározó, mélyen fekvő alapstruktúrák feltárása jelenti, amelyek sokkal tartósabbak, mint a rövid időléptékben megragadható politikai események, és nem szoríthatók a jóval gyorsabban változó politikai határok keretei közé. Braudel a hosszú időtartamról szóló 1958-as programadó tanulmányában említést tesz

⁵ A teljesség igénye nélkül ennek érzékeltetésére csak arra utalnék, hogy az *American Historical Review* vagy az olasz mikro-történelem emblematisz folyóirata, a *Quaderni storici* is többször foglalkozott vele, a számos más tekintélyes folyóiratban megjelent írást, a kérdésnek szentelt tanulmánykötetek sorát külön nem is említem. Az *Annales* és a *Past and Present* szövegében forgó számainak bevezető tanulmányaiban található hivatkozások bőséges tájékoztatást adnak erről az irodalomról.

⁶ Itt mindenekelőtt Szijártó M. Istvánt kell megemlíteni, aki a mikro-történet-írást átfogóan bemutatva, 2014-ben megjelent munkájában részletesen tárgyalja a kutatási léptékről kialakult vitát, ami a jelenlegi közvetlen előzményének tekinthető, és egy alfejezetben röviden már az éppen kibontakozó globális mikro-történelmet is említi. Szijártó 2014: 94–100, 228–233.

⁷ Szijártó 2014: 42–43; Grendi 1977; Ginzburg–Poni 1979.

ugyan a mikrotörténelemről is, amit azonban – a későbbi olasz mikrotörténészek-től eltérően – lényegében az eseménytörténettel azonosít, és a rövid időtartamhoz, vagyis a „krónikás, a zszurnaliszta” idejéhez kapcsolja, kijelentve, hogy nem az itt jelentkező „ténytömeg alkotja a történelemnek azt a teljes valóságát, egész sűrűségét, amellyel a tudományos reflexió kényelmesen dolgozhat”.⁸ Braudel tehát egyértelműen hierarchiát állított fel a különböző vizsgálati léptékek között, és ebben a mikroszint a rangsor aljára került.

Az 1980-as évek elejétől azonban a makroléptékű megközelítés dominanciáját fokozatosan megingatta az olasz *microstoria*, a német *Alltagsgeschichte* és az angolszász történeti antropológia. Ez utóbbiak képviselői azt kritizálták, hogy a makroszintű vizsgálatok túlságosan determinista történelmi szemléletre épülnek, a kutató által utólagosan és mesterségesen megállapított kritériumok szerint meghatározott nagyobb társadalmi csoportokra, osztályokra fókuszálnak, vagyis nem figyelnek eléggé a korabeli társadalmi viszonyokra és eltűnnek belőlük a hús-vér szereplők. Ezek az irányzatok ezzel szemben az egyéni cselekvés lehetőségei felé fordultak és arra törekedtek, hogy a történelmi folyamatokat „földközlelből” vegyék szemügyre, vagyis értelemszerűen a mikroszintet helyezték előtérbe.⁹ Ráadásul, ezzel párhuzamosan az 1980-as évek folyamán még az 1970-es évek második felétől kibontakozó „nyelvi fordulat” és a posztmodern felvetések is hozzájárultak a makroléptékű strukturalista – illetve marxista –, jellemzően kvantitatív módszereket használó történelemfelfogás megkérdőjelezéséhez. Mindez végeredményében egyfajta elméleti-módszertani elbizonytalanodáshoz vezetett, amit az 1980-as évek végére sokan a társadalomtudományok, illetve a történetírás válságaként értelmeztek.¹⁰ Az ennek meghaladása érdekében és új utak keresése céljából kibontakozó nemzetközi vitához az *Annales* folyóirat szerkesztősége is érdemben hozzájárult, két szerkesztőségi jegyzetben is rámutatva azokra a problémákra, amelyek átgondolására a leginkább szükség lenne (a szerkesztőség nevében megjelent szövegeket döntően Bernard Lepetit és Jacques Revel fogalmazta meg). Ezek közül az egyik fő javaslat az volt, hogy „meg kell törnünk a mikro- és makromegközelítés közötti elszegényítő szembenállást”.¹¹

A vizsgálati lépték megválasztásának problémájáról, annak ismeretelméleti következményeiről, illetve a léptékek összeegyeztethetőségének kérdéséről tehát

⁸ Braudel 2007 [1958]: 166.

⁹ Revel 2001.

¹⁰ Ennek összefoglaló kritikái elemzése: Noiriel 2001; lásd még: Deák 1994; Gyáni 2000.

¹¹ Az *Annales* szerkesztői 2007: 590. A folyóirat szerkesztősége 1988 végén tett közzé felhívást a nemzetközi eszmecserére *Histoire et sciences sociales. Un tournant critique?* [Történelem és társadalomtudományok. Kritikai fordulat] címmel (*Annales Économies, Sociétés, Civilisations* 43. 1988. 2. 291–293), egy évvel később pedig már az erre érkezett válaszokra reflektált összegző szerkesztőségi jegyzetben *Histoire et sciences sociales. Tentons l'expérience* [Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni!] címmel (*Annales Économies, Sociétés, Civilisations* 44. 1989. 6. 1317–1323).

komoly eszmecsere indul az 1990-es években.¹² Ezt követően azonban, ha nem is szűnt meg a reflexió, fokozatosan mégis háttérbe szorult, magával a mikrotörténelemmel együtt. Ekkor indult ugyanis hódító útjára a globális történetírás, először főként az angolszász tudományosságban, amelynek egyik fő inspirálója Fernand Braudelnek a makroszintű megközelítés elsőbbségét hirdető történetírói programja volt.¹³ Jellemző például, hogy O'Brien a már idézett tanulmányának mottójául a következő Braudel idézetet választotta:

„Természetesen vissza kell térnünk a világnak ehhez az összehasonlító történetéhez, az egyetlen olyan léptékhez, amely alapján problémáinkat meg lehet oldani, vagy legalábbis helyesen meg lehet fogalmazni.”¹⁴

A nemzetközi történetírás ingája tehát, amely az 1980-as évek elején a makroszinttől a mikroszint felé lendült ki, ekkoriban igen erőteljesen ellenkező irányt vett. A globális történelem a 2000-es évek elejére olyan meghatározó irányzattá vált, hogy például Francesca Trivellato 2011-ben megjelent írásának a címében egyenesen azt a kérdést fogalmazta meg, hogy „Van-e még jövője az olasz mikrotörténelemnek a globális történelem korszakában?”¹⁵

A *Past and Present* 2019-es különszámában John-Paul Ghobrial azonban már azzal indítja a bevezető tanulmányt, hogy szertefoszlóban van az az optimizmus, ami a *Journal of Global History* fentebb más összefüggésben idézett bevezető tanulmányát még teljességgel áthatotta. Ebben ugyanis Patrick O'Brien egy olyan megújult globális történetírást vízionált, amely „kozmpolita szemléletű, komoly tudományosságon alapul, és képes a globalizálódó világ igényeinek megfelelő, értékelhető metanarratívák felépítésére”.¹⁶

A globális történelem gyors térhódítása természetesen a globalizáció felerősödésével függ össze, és ez az, ami egyúttal a makrolépték elsőbbségét igazolná. Ezt a széles körben osztott véleményt fogalmazta meg frappánsan 2009-ben Donald Yerxa bostoni történész, amikor kijelentette: „A makrotörténelem, egyszerűen fogalmazva, a történelemnek az a léptéke, amely a leglényegesebb, amikor az a kérdésünk, hogy miként jöttek létre az emberiség egészének azon problémái,

¹² Ennek az eredményeként született például a Jacques Revel által szerkesztett *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience* (Revel [dir.] 1996.) és a Jürgen Schlumbohm gondozásában megjelent *Mikrogeschichte – Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel?* (Schlumbohm [Hg.] 1998) című két jelentős tanulmánykötet. A Revel által szerkesztett kötetből magyarul megjelent: Revel 1996; Rosental é. n. Schlumbohm kötetéből pedig az általa írt hosszú bevezető tanulmány: Schlumbohm 2000.

¹³ Braudel történetírásáról a globális történelem szempontjából lásd például Conrad 2016: 48–52; Aymard 2000; Wong 2000.

¹⁴ O'Brien 2006: 3. Az idézet Braudelnek az *Anyagi kultúra, gazdaság, kapitalizmus, 15–18. század* című háromkötetes könyvének magyarul nem megjelent második kötetének angol változatából való: *Civilization and Capitalism 15th–18th Century. vol. 2: The Wheels of Commerce*. London, 1982. 137.

¹⁵ Trivellato 2011.

¹⁶ O'Brien tanulmányának absztraktját idézi Ghobrial 2019: 1.

amelyekkel jelenleg szembe kell néznünk.”¹⁷ A Harvard professzora, David Armitage pedig 2012-ben egy vele készült interjú során kijelentette, hogy „a nemzeti történetírás hegemoniája véget ért”, és „ha ma valaki nem egy kifejezetten transznacionális, nemzetközi vagy globális kutatási projektbe kezd, akkor immár azt kell megmagyaráznia, hogy miért nem ezt teszi”. Ez pedig korántsem csak a modernitással foglalkozó kutatókra érvényes. Érvelése szerint ugyanis ma már elegendő bizonyíték van arra, hogy a transznacionális kapcsolatok azóta meghatározóak és alakítják az emberiség történelmét, amióta írott források állnak rendelkezésre.¹⁸

A globális történelem térhódítását egyúttal bizonyos optimista politikai várokozás is kísérte. Jeremy Adelman nagy visszhangot kiváltó 2017-es *Mi ma a globális történelem?* című vitacikkét éppen erre utalva kezdi azzal, hogy felidézi – ahogy fogalmaz – „a világ egyik vezető történészének”, Lynn Huntnak a 2014-ben megjelent írását, amelyben azt fejtegette, hogy a múlt globálisabb megközelítése végső soron toleráns és kozmopolita világpolgárokat nevelhet ki, annak mintájára, ahogy a 19. században a történeti munkák lényegi hozzájárulást jelentettek a nemzeti identitás megerősítéséhez, illetve a nemzetépítés ügyéhez.¹⁹ Szintén ennek illusztrálására meséli el Jürgen Osterhammel történetét, akinek 2009-ben jelent meg németül, majd 2014-ben angolul is a világ 19. századi átalakulásáról írt, nagy visszhangot kiváltó globális történeti feldolgozása (*Die Wervandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts / The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*). A történet szerint egy nap a Konstanz Egyetemen, Osterhammel irodájában megcsörrent a telefon, és a vonal másik végén az ország kancellárja, Angela Merkel jelentkezett, aki számonkérte a professzort, hogy nem ellenőrzi rendszeresen az SMS-eit. Akkoriban Merkel éppen egy betegségből lábadozott. Gyógyulása alatt terápiás céllal olvasta Osterhammel monumentális, a német eredetiben több, mint 1500 oldalas könyvét, és – mivel megválaszolatlanul maradt az üzenete –, azért hívta fel a szerzőt, hogy személyesen kérje fel egy előadás megtartására a globális perspektívákról a 60. születésnapjára rendezett fogadáson. Csakhogy Adelman három évvel az eset után már azzal folytatja, hogy immár nehezen képzelhető el, hogy a globális történelezt meghívják a partira. Az egyre hangosabb antiglobalizációs törekvések és az újból felerősödő nacionalizmusok ugyanis megváltoztatták a nemzetközi politikai légkört, ami természetesen a globális történetírásra is hatást gyakorol.²⁰

¹⁷ Yerxa, Donald A. 2009: Introduction: History on a Large Scale. In: Yerxa, Donald (ed.): *Recent Themes in World History and the History of the West: Historians in Conversation*. Columbia, SC, 5. Idézi: Trivellato 2011: 2. (az online publikáció 24 nem számozott lapjából).

¹⁸ Idézi: Ghobrial 2019: 3.

¹⁹ Adelman 2017. Az általa idézett szöveg: Hunt, Lynn 2014: *Writing History in the Global Era*. New York.

²⁰ Adelman 2017.

A GLOBÁLIS TÖRTÉNELEM KRITIKÁI

A 2010-es évek közepétől tehát a globális történelem térhódításának kezdeti lendülete csillapodni látszik, és némi elbizonytalanodás érzékelhető. Ennek oka a politikai környezet megváltozásán túl főként az, hogy mindinkább előtérbe kerülnek az irányzat módszereivel, elméleti alapjaival, sőt mibenlétével kapcsolatos kérdőjelek is, egészen pontosan ezek tisztázatlansága. A *Past and Present* bevezető tanulmányát jegyző John-Paul A. Ghobrial leszögezi, hogy a globális történelem ugyan nincs válságban, de az irányzattal azonosuló kutatók közötti jelentős nézetkülönbségek miatt a globális történészeket egy olyan családkhoz hasonlítja, amelynek tagjai egymással háborúskodnak, és kérdés, hogy sikerül-e egy olyan közös házat kialakítaniuk, amelyen belül különböző szobák vannak, vagy pedig egy maguk által épített Bábel tornyában fogják találni magukat. A tanulmányában négy olyan kérdést emel ki, amelyre az irányzat híveinek megfelelő választ kell találniuk. Először is az a probléma, hogy mivel a globális történelem elsősorban a mobilitásra és mozgásra koncentrál, háttérbe szorítja a helyhez kötődő (*place-based*) kutatást, illetve az ehhez kapcsolódó módszereket és történészi szaktudást. Másodszor az, hogy noha a globális történelem nagyban segít megérteni, miként zajlik az embereknek, javaknak, eszméknek az áramlása a Föld akár egymástól igen messze eső pontjai között, és rámutat ezek érintkezésére, összekapcsolódására, sokszor adós marad annak magyarázatával, hogy az ebből következő változás hogyan történik az egyes sajátos kontextusokban, és főként, hogy miért megy végbe a változás másként az egyébként összekapcsolódó helyeken. A harmadik, sokat vitatott kérdéskör, a globális történészeknek az elsődleges forrásokhoz, különböző elméletekhez és a többi társadalomtudományhoz való viszonya, ahol igen élesen kiütözköznek a globális történelemnek az egymástól különböző felfogásai. Végül pedig, kérdés az is, hogy vajon a globális történelem valóban képes-e meghaladni az eurocentrizmust, saját eredeti célkitűzésének megfelelően.²¹

Mind a *Past and Present*, mind pedig az *Annales* tematikus száma azt jelzi, hogy az utóbbi években egyre több, a globális történelem iránt elkötelezett történész fordul a mikrotörténeti módszerekhez, amelyek segítségével ezeket a kihívásokat igyekeznek kezelni. A két irányzat összekapcsolása azonban számos komoly problémát is felvet. Giovanni Levi már említett tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy ehhez először is világossá kell tenni, mit kell értenünk az egyiken és a másikon.²² Szerinte az, hogy legújabban globális mikrotörténelemről kezdenek beszélni, azt a kockázatot hordozza, hogy újabb félreértések keletkeznek, vagyis képletesen szólva, olyan házasságot szorgalmaznak, ahol a felek nem ismerik eléggé egymást. Kiinduló megállapítása ugyanis az, hogy a két irányzat közös jellemzőjét leginkább csak a velük kapcsolatos félreértések hasonlósága jelenti, mert mindkettő olyan leegyszerűsítő értelmezések áldozatává vált, amelyek

²¹ Ghobrial 2019: 5–10.

²² Levi 2019. A továbbiakban Levi gondolatainak összefoglalásánál nem hivatkozom külön a tanulmány egyes részleteit, csak a szó szerinti idézeteket.

elhomályosították a bennük eredendően meglévő innovatív tartalmat. Mind a mikrotörténelem, mind a globális történelem fogalma tehát számos zavar forrása, és mindkettő olyan esernyőfogalommá vált, amely alatt valójában egymástól igen különböző szemléletű munkákat találhatunk.

Levi ezért arra vállalkozik, hogy sorra vegye a két irányzat között lévő különbségeket. Ehhez azonban elsőként neki is tisztáznia kell, mit ért globális történelem alatt. Véleménye szerint, bár számos megnevezéssel, többé-kevésbé eltérő felfogással és gyakorlattal lehet találkozni (a globális történelem mellett *histoire croisée*/keresztező történelem,²³ *connected history*/összekapcsolódó történelem, *entangled history*/érintkező történelem, transznacionális történelem, világtörténelem), de összességében ezeket két jól elhatárolható és egymástól meglehetősen különböző fő irányzatba lehet besorolni. Az egyik időben és térben kiterjedt jelenségeket vizsgál, és a látszólag különböző helyzetek közötti összefüggéseket hangsúlyozza, vagy olyan szellemi áramlatokat, jelenségeket, gazdasági termékeket állít középpontba, amelyek a világ széles területei között teremtenek valamilyen kapcsolatot. A másik irányzat a különböző kultúrákat összekötő hálózatokra, illetve a kultúrák között kialakuló érintkezések hatására fókuszál. Szerinte általában az elsőt szokták a globális történelemmel azonosítani, míg a második pontosabb elnevezése a *connected history*/összekapcsolódó történelem lenne. Ez utóbbi Levi megítélésében azonban sok közös vonást mutat a mikrotörténelemmel. A kritikája, szkepticizmusa ezért tehát az első típus ellen irányul, amit pontokba rendezve fejt ki, vagyis megvizsgálja, hogy a mikrotörténelem és ez a globális történelem miként viszonyul a térhez, az időhöz, a forrásokhoz, a politikához, az emberi racionalitáshoz és az általánosításhoz.

Először arra mutat rá, hogy a tér a globális történelem felfogásában a maga földrajzi valóságában jelenik meg, továbbá széles térségekről van szó, amelyeket azonban különféle – általában főként gazdasági vagy kulturális – kapcsolatok kötnék össze, amelyek erősebbek, mint a politikai határok, és ebből következően az elemzett tér mindenképpen átnyúlik a nemzetállami kereteken. A globális szemléletről azonban kritikusan megjegyzi, hogy a fennen hirdetett szándék ellenére nem mindig valósul meg, vagy csak féloldalas, amennyiben igen gyakran arról van szó, hogy mégiscsak bizonyos nyugati nemzetállamokat vesznek alapul, és azoknak vizsgálják a viszonyrendszerét, kapcsolatait az afrikai, ázsiai, latin-amerikai térségekkel. Ezzel szemben a mikrotörténelmet elsősorban a tér szimbolikus jelentése érdekli. Az elemzés tehát egy pontosan meghatározott helyre irányul, amelynek azonban különféle jellemzői lehetnek a társadalmi szereplők által neki tulajdonított jelentés szerint, és ebből kifolyólag a kutatás konkrét helyéhez további, széles körben szétszóródó térségek is kapcsolódhatnak. Vagyis itt a teret állandóan alakuló társadalmi és kulturális konstrukciónak tekintik, amit nem

²³ Az *histoire croisée* ismertetését lásd Granasztói 2004. Az irányzat programadó írása magyarul: Werner–Zimmermann 2007.

elsősorban a tér fizikai adottságai, hanem inkább a jelentések és kapcsolatok hálójá jellemez.

Levi értelmezése szerint a két irányzat a történeti időt is eltérő módon közelíti meg. A globális történelemben ugyanis az időt historicista felfogásban értelmezik, vagyis lineárisnak és homogénnek tekintik. Az oksági magyarázat ebben a megközelítésben, ha implicit módon is, de lényegében az események pusztán időbeli egymásra következésében merül ki, ahol a jelenhez közelebbi fejleményeknek rendszerint nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Ezzel az időfelfogással szorosan összefügg az is, hogy ezek az elemzések mindenekelőtt a fejlődésre koncentrálnak, anélkül, hogy figyelembe vennék a különböző időbeliségeket, illetve annak jelentőségét és hatását, hogy a különböző temporalitások egyazon pillanatban jelentkezhetnek. Az ide sorolható munkák többsége az elmúlt három évszázadra, vagyis a nyugati kapitalizmus dominánsá válásának időszakára koncentrálnak. Ez pedig Levi szerint óhatatlanul egy teleologikus, Európa/USA központú perspektívát eredményez, amelynek a háttérben lényegében a mind fejlettebb és globálisabb világ felé tartó folyamatos fejlődés gondolata munkál.²⁴ Ezzel szemben Levi értelmezésében a mikrotörténelem elsősorban az időbeli törésekre, a különböző időbeliségek egyidejű jelentkezésére figyel. Ahogy megfogalmazta: „a mikrotörténelem az időnek egy olyan vízióját veszi alapul, amelyben a távoli vagy közelmúltbeli okok kiszámíthatatlan módon keverednek, hasonlóan az álmokhoz, ahol az események szintén nem lineárisan váltják egymást”.²⁵ Röviden szólva, Levi kritikája szerint a mikrotörténelem a globális történelem leegyszerűsítő megközelítésével szemben számot vet a történeti idő komplexitásával és a folyamatok alakulásának esetlegességével.

A forrásokhoz való viszony tekintetében különösen éles az eltérés, hiszen a globális történelem alapvetően másodlagos forrásokra épül, ezen az áron tud ugyanis nagy területeket és időintervallumokat kezelni. Az pedig, hogy rendszert nem közvetlenül levéltári forrásokra támaszkodik, szakítást jelent a modern tudományos történetírást megalapozó egyik legfontosabb alapelvvvel. A mikrotörténelem ezzel szemben az elsődleges források aprólékos elemzésére épül, és figyel még akár a margóra tett megjegyzésekre is, hogy a rejtett, elsőre nem szembeötlő információkat is felfedje.

A politika kapcsán Levi azt veti a globális történelem művelőinek a szemére, hogy a nyugati világ fölénye a történetírásban továbbra is fennáll, és új formában jelenik meg, sajátos módon kiegészülve egyfajta önkritikával. Őt idézve: „mi itt, a nyugaton a legjobbak vagyunk a világ dominálásában, de az önkritikában is, és nemsokára a legjobbak leszünk a teljesen globális kapitalizmus dicsőítésében

²⁴ Levi erre példaként Kenneth Pomeranznak a Kína és Európa eltérő újkori gazdasági fejlődéséről szóló, ma már klasszikusnak számító könyvét (*Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World System*. Princeton, 2000) hozza fel, ahol az egyes időszakok a fejlődés és a modernizáció fogalmához kapcsolódnak, amelyek egyben a munka általános értelmezési keretét, modelljét is alkotják.

²⁵ Levi 2019: 41.

is, megtisztítva azt a legszégyenletesebb eurocentrizmustól és nacionalizmustól.” Végső soron tehát a szupremácia fenntartásáról van szó, ami Levit aggodalommal tölti el. Ennek kapcsán Jeremy Adelmannek azt a gondolatát is felidézi, mely szerint „nehéz nem arra a következtetésre jutni, hogy a globális történelem egy újabb angolszász találmány arra, hogy a nagybetűs Másikat a mi feltételeink szerint, a mi nyelvünkön integrálják egy kozmopolita narratívába”.²⁶ Levinek ehhez a kritikájához a francia kultúrtörténész Roger Chartier felvetését is hozzátehetjük, aki már a 2000-es évek elején hangot adott annak az aggodalmának, hogy a *global history* szakirodalma szinte kizárólag csak angol nyelvű és nagy többségében angolszász szerzők tételeit tartalmazza.²⁷ Ez a jogos felvetés persze nyilván nem csupán Ázsia, Afrika vagy Latin-Amerika hangjának elfojtására utalt...

A racionalitás kapcsán Levi arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalomtudományokban komoly viták folynak a kérdéstről, abból a szempontból, hogy lehetséges-e a múlt és a jelen tényeiből olyan törvényeket levezetni, amelyek meghatározzák az egyéni és kollektív viselkedést, tekintettel a pszichológiai reakciók viszonylagos kiszámíthatatlanságára, amelyek helytől, kontextustól, kultúrától, szokásoktól és az egyének habitusától függően különböző formákat öltenek. Ebből következően a közgazdaságtanban egyre több kétely merül fel az olyan gazdasági elméletek kapcsán, amelyek az emberi viselkedés széles körű konformitásának feltételezésére épülnek. A történészek e téren azonban jelentősen lemaradtak Levi szerint, és különösen a globális történelmi megközelítés leegyszerűsítő, amelyben az egyén eltűnik az általános uniformitásban. Ezzel szemben a mikrotörténelem kifejezett törekvése, hogy hozzájáruljon a racionalitásról szóló vitához, és mint megjegyezte, „eredményeket is elért, hangot adva a legyőzötteknek is, értékelve szerepüket, alternatív programjaikat és utóvédharcaikat”.²⁸

Az általánosítás kérdése kapcsán Levi a globális történelemmel szemben azt a kritikát fogalmazza meg, hogy ez a program mellőz minden olyanényt, amelyik nem esik az úgymond fő csapásirányba, hiszen erre lehetőséget sem ad a nagy idő és térbeli keretek vizsgálata, és az a törekvés, hogy ezekre vonatkozóan nagy általánosításokat tudjon tenni. Ezzel pedig a globális történészek óhatatlanul a fejlődés lineáris képét sugallják, és ezt erőltetik rá az értelmezésre, elfedve ugyanakkor az ettől való eltéréseket, amelyek egyébként ugyanúgy a realitás részét képezik. A mikrotörténelem ezzel éppen ellentétesen jár el. Levi arra mutat rá ugyanis, hogy utóbbi megközelítésben az általánosítás nem a kutatás végeredménye, hanem éppenséggel a kiindulópontja.

„A mikrotörténelem olyan generatív eljárások kidolgozására törekszik, amelyeket egy adott általános kérdésnél lehet felhasználni, hogy teszteljék a lehetséges eredmények sokaságát, a különböző kontextusokban, különböző körülmények között; olyan eljárásokat kínál, amelyek aztán új problémákhoz és új kérdésekhez vezetnek, azzal

²⁶ Levi 2019: 43–44.

²⁷ Chartier 2001.

²⁸ Levi 2019: 44.

a céllal, hogy újraértelmezhesük a kezdeti, megalapozatlanul felvetett általánosításokat, amelyeket az általánosításhoz folyamatosan ragaszkodó, historizáló látásmód kitermel. [... A] mikrotörténelem nézőpontjából a történelem az általános kérdések és rájuk adott helyi válaszok tudományága.”²⁹

Végül, arra figyelmeztet Levi, hogy a globalizáció nem mindenhol és nem ugyanolyan erővel érezteti a hatását. Továbbá, hogy a gazdaság jelentőségének a túlbecsülése, és a politika globalizációra kifejtett hatásának az alábecsülése azt a kockázatot hordozza, hogy a globális történelem pusztán a gazdasági globalizáció története lesz. A nemzetállamok továbbra is léteznek, nem elhanyagolható szerepet játszva a világ széttagoltságában, és bár a kapitalizmus kétségkívül mindinkább kiszabadul az államok ellenőrzése alól, a politikai faktor ezzel együtt is döntő marad, ezért a szupranacionális gazdasági jelenségek és az államok közötti viszonyrendszer éppenséggel egyre több figyelmet érdemelnek. Arra a kérdésre pedig, hogy vajon ezekkel a jelenségekkel, kihívásokkal a mikrotörténelem miként képes szembenézni, a válasza az, hogy egy transznacionális világban fontos, hogy ne csak az uniformitásokat, hanem azokat a sajátos válaszokat is azonosítsuk, amelyeket minden politikai állam és lokális helyzet produkál.

Miután rámutatott arra, hogy szerinte mi különbözteti meg a mikrotörténelmet és a globális történetírást, Levi a tanulmánya végén mégis azt hangsúlyozza, hogy a kettő közti alapvető ellentétek helyett inkább arra érdemes koncentrálni, hogy ezek a kétségtelenül nagyon is különböző irányzatok miben járulhatnak hozzá a történetírás megújításához. Azt is kifejti, hogy azok a történészek, akik az általa meghatározott második típusú globális történelmet művelik, vagyis a távoli kultúrák közötti kapcsolatokat kutatják, valójában olyasmit művelnek, ami nagyon is közel áll a mikrotörténelem gyakorlatához. A végkövetkeztetése azonban az, hogy a két irányzat ötvözése akkor lehet csak sikeres, ha a globális történelem pontosabban is meghatározza önmagát.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Levi az erre irányuló meglévő kísérletek felett elsiklott, vagy nem tartotta őket kielégítőnek. Ez utóbbira utalhat, hogy bár két helyen is hivatkozza Sebastian Conrad munkáját, de abból csak a globális történelem sokféleségére vonatkozó megállapítást emeli ki – egyetértőleg –, ám érvelésére lényegileg nem reagál. Pedig Conrad *What is Global History?* címmel 2016-ban egész könyvet szentelt az irányzat meghatározásának, amit sokan a probléma eddigi legjobb kritikai összefoglalásának tartanak. Mivel a *Past and Present* és az *Annales* szóban forgó számai elsősorban a globális történetírás kritikájával, illetve a globális történelem mikrotörténeti megközelítésének lehetőségeivel foglalkoznak, érdemes röviden felidézni Conrad érvelését is, elsősorban a fenti bírálatok szempontjából.

A német történész eleve jóval visszafogottabban közelít a globális történelem irányzatához, mint a korábban idézett szerzők, arra figyelmeztetve rögtön a munkája elején, hogy a globális történelem „nem eleve magasabb rendű. Egy

²⁹ Levi 2019: 45.

megközelítés a sok közül, amely egyes kérdések és problémák kezelésére jobban alkalmas, míg másokéra kevésbé.”³⁰ A globális történelem címkével ellátott munkák közötti jelentős különbségekkel számot vetve azonban Levitől eltérő csoportosítást javasol. Szerinte három fő irányzat tapintható ki. Az első az lenne, amelyikben, megfogalmazása szerint a globális történelem mindennek a története, „global history as the history of everything”, vagyis az, amikor azt akarják megragadni, hogy egy adott időszakban mi történt a planétán, vagy amikor egy jelenség, például a vallás, a migráció vagy egy termék, például a tea vagy a gyapot történelmét akarják nyomon követni korszakokon át az egész földön. Nem arról van szó, hogy ezek a munkák ténylegesen, szó szerint a Föld egészét vennék vizsgálat alá, hanem arról, hogy a vizsgálatukat a világ egésze kontextusába helyezve értelmezik. Conrad e tekintetben arra hívja fel a figyelmet, hogy ez korántsem olyan abszurd, mint amilyennek elsőre talán tűnhet, ugyanis éppen ez volt a helyzet a nemzeti alapú történetírásban is:

„Senki sem vonná kétségbe például, hogy Benjamin Franklin életrajza vagy a detroiti autópálya mélyreható tanulmányozása szintén hozzájárult az Egyesült Államok történelméhez. Miután a nemzeti történelem általános keretei kialakultak, minden, ami ebbe a keretbe illeszkedett, annak természetes alkotóelemének tűnt.”³¹

A globális történelemnek ez az irányzata ehhez teljesen hasonló logikát követ, „csupán” a keret, a viszonyítási alapegység más. A második csoport lenne az, amelyikben a figyelem a határokon átvívelő kapcsolatok, érintkezések, hálózatok alakulására irányul, abból a belátásból kiindulva, hogy egyetlen társadalom, nemzet vagy civilizáció sem létezik izoláltan. Conrad szerint azonban a harmadik felfogás a legérdekesebb, és részletesebben ezzel foglalkozik a munkájában. Ez a globális történelem szűkebb értelmezésén alapul és középpontjában a globális integráció különböző formái, intenzitása és következményei állnak. Ebben a megközelítésben a globális szintű integráció mértéke és hatása a múltbeli jelenség értelmezési keretként szolgál. Megjegyzi, hogy ez az értelmezési keret nem csupán a közelmúltra, hanem korábbi időszakokra is alkalmazható, bár kétségtelen, hogy akkor az integráció foka alacsonyabb volt, amit természetesen figyelembe kell venni.³²

Conrad a könyvében részletesen foglalkozik a tér és az idő felfogásának, kezelésének a kérdésével is. Ennek kapcsán mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a globális történelem – legalábbis, mint megjegyzi, ha csak a felszínt nézzük – elsősorban nem az idő nyelvét beszéli, hanem a térét, itt tehát elsősorban feltérképezésről, áramlásokról, hálózatokról, területiségről van szó, vagyis az idővel szemben fokozottabban a térbeliségre összpontosít.³³ Mindez nem jelenti persze az idő problematikája iránti teljes érzéketlenséget. Az irányzat sokszínűsége

³⁰ Conrad 2016: 5.

³¹ Conrad 2016: 8.

³² Conrad 2016: 9–11.

³³ Conrad 2016: 141.

következtében a különböző munkákban az időbeliség megjelenése is eltérő. Összességében azonban a globális történelem szerinte az idő kezelését, felfogását elsősorban éppen a térnek tulajdonított megkülönböztetett szerep következtében módosította figyelmet érdemlően, méghozzá az időskála két ellentétes pólusán, vagyis a leghosszabb és a legrövidebb időszakasz vonatkozásában. Az első esetben arról van szó, hogy a történészek elkezdtek az emberiség teljes történelmét koherens keretbe foglalni. Ez lenne a *deep history*, amely az ember megjelenésétől kezdve vizsgálódik, illetve a *big history*, amely ennek a kiterjesztett változataként az élet megjelenése előtti időszakot is magába foglalja. Ezek a megközelítések értelemszerűen nemcsak az eurocentrikus, hanem a modernitást előtérbe állító interpretációkat is radikálisan megkérdőjelezi, de ebben az időperspektívában a hagyományos értelemben vett világtörténelem egésze is mikroléptékűnek látszik. Conrad szerint a globális történelemnek az általa legizgalmasabbnak tartott – a globális integrációt előtérbe helyező – felfogása ezzel szemben a rövidebb időszakokra koncentrál, és kifejezetten arra törekszik, hogy a történelmi magyarázatokban megkérdőjelezze az idő korábbi hegemon szerepét, vagyis „a genealogikus megközelítésből következő teleologikus magyarázatokat”, és ezért helyezi át ez a megközelítés a hangsúlyt a szinkronitásra. A globális történelem Conrad szerint legkifinomultabb és legizgalmasabb változata tehát éppen azt akarja elkerülni, amit Levi a globális történelem általa leginkább meghatározónak tartott irányzata egyik legnagyobb hibájának tart.

Ennek a megközelítésnek a bemutatására Conrad példaként idézi azt a kutatását, amely az 1990-es években bizonyos Japánban kiadott középiskolai történelemtankönyvek miatt kirobbant vitákra irányult.³⁴ Ezek a tankönyvek erősen kozmetikázva tárgyalták Japán II. világháborús szereplését. Ennek következtében Pekingben, Szöulban, de Japánban is tüntetések voltak, előtérbe került a II. világháború emlékezete a Távol-Keleten, valóságos emlékezháború tört ki a térségben. A Conrad által következetesen genealogikusnak nevezett felfogás szerint a történetek szinte magától értetődőek lennének: a sokáig elfojtott emlékezetek egyszer csak hirtelen a felszínre törnek. A jelenség értelmezése tehát a jelen és a múlt közötti összefüggésre koncentrálna, vagyis az 50 évvel ezelőtt történetekre adott megkésített válaszokra. Conrad szerint azonban sokkal célravezetőbb, ha ezt az emlékezháborút a térségben az 1990-es években zajló szinkron politikai és gazdasági változások hatásaként értelmezzük, így érthetjük meg, hogy miért éppen ekkor robbant ki ez a vita. A hidegháború, illetve a Kelet–Nyugat szembenállás vége teremtett ugyanis lehetőséget arra, hogy a térség politikai és civil csoportjai Kelet-Ázsiára koncentráljanak. Megindult egy regionalizáció, és a megváltozott kontextusban a koreai és kínai hangokat immár jobban meg lehetett hallani Japánban, és fordítva. Lehetővé vált, hogy a térségben határokon átívelő új diszkurzív és politikai mezők jöjjenek létre, és mindez kihatott az emlékezet területére is. Vagyis, e megközelítés

³⁴ Conrad 2016:150–151. Az idézett esetet részletesebben lásd: Conrad, Sebastian 2010: *Remembering Asia: History and Memory in Post-Cold War Japan*. In: Assmann, Aleida – Conrad, Sebastian (eds): *Memory in a Global Age*. London, 163–177.

arra mutat rá, hogy nem elsődlegesen, és nem pusztán csak a háború emlékeinek feltöréséről volt szó, hanem egy új ázsiai nyilvánosság jelent meg, amit a szinkronitásban jelentkező globális geopolitikai átalakulások és a gazdasági csere új struktúrái határoztak meg. Ez a szinkron megközelítés tehát máskülönben nem megragadható oksági összefüggésekre világít rá.

A globalizációs folyamatok középpontba állításából Conrad szerint logikusan következik a tér iránti fokozott érdeklődés, amihez a történészek jelentős támogatást kaptak a földrajztudomány által ihletett *térbeli fordulattól*, amely rehabilitálta a teret mint elméleti kategóriát. A hagyományos nemzeti keretek, illetve az eurocentrizmus meghaladásának igénye ugyanakkor igen komolyan felveti a vizsgálati lépték meghatározásának kérdését, illetve azt a problémát, hogy pontosan milyen területi egységre is irányuljon a globális történeti kutatás. A német történész arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzeti, továbbá a regionális, a birodalmi vagy a civilizációk által meghatározott, vagyis a hagyományos területi keretek elhagyása nem szükségképpen vezet rögtön a globális szinthez, és bár gyakran ezzel azonosítják az irányzatot, igazából az ilyen munkák ennek csak egy alterületét jelentik. Ezzel szemben a legtöbb innovatív kutatás nem a világ egészére irányul, hanem alternatív terekben helyezi el a kutatás tárgyát, és ezzel egyben a globális tér újragondolásához járul hozzá. Conrad négy ilyen nevez meg.

Az egyik legnépszerűbb eljárás, amikor a kutatók olyan transznacionális tereket vizsgálnak, amelyek

„[...] a lokális körülmények és nagy globális konstellációk között közvetítenek. Ilyenek például az óceánok vagy a Selyemút. Ebben az összefüggésben tehát olyan interaktív terek kerülnek előtérbe, amelyek hosszú időn át, különböző politikai rendszerek és akár nagy távolságok között biztosították a cserét. Ezek a terek lehetővé teszik annak vizsgálatát, hogy a kommunikáció és az interakciók sora miként hozta létre a stabilitás új formáit.”³⁵

A globális történelem Conrad szerint leginnovatívabb, kísérletező irányzata azonban nem rögzített terekre irányul, hanem a kutatási kérdésekből kiindulva emberek, eszmék, termékek, folyamatok nyomába ered, és ezeket követi, akármerre is vezetnek. Az ilyen megközelítésekben a kutató a legkülönbélebb lokalitások közötti kapcsolatok alakulását, a nagy, határokon átívelő folyamatok dinamikáját, illetve nemcsak a globális szintnek a lokálisra, hanem adott lokalitásnak a globálisra gyakorolt hatását is egyaránt vizsgálhatja.

Conrad a harmadik csoportba a különböző hálózatokra irányuló kutatásokat sorolja. Ezek népszerűségének hátterében jelentős részben az a széles körben elterjedt vélekedés áll, hogy a globalizációval a saját területük ellenőrzésére törekvő nemzetállamok kora véget ért, és helyébe az olyan, az országhatárokkal nem egybeeső kapcsolatok kora lépett, amelyekben az áruk, információk és

³⁵ Conrad 2016: 118.

emberek mozgása egyre inkább hálózatokon belüli pontok vagy csomópontok között zajlik. Bár Conrad szerint elméletileg nem kellőképpen tisztázott, hogy pontosan mit is kell értenünk hálózaton, hogy mi az, ami megkülönbözteti attól, ami inkább csak laza kapcsolatok sorozata, de a fogalom több szempontból is hasznos a globális történész számára. Nemcsak a világ különböző részeit egyre jobban összekapcsoló infrastruktúra és technológia kialakulását segít megérteni, de arra is rávilágít, hogy lényegében

„[...] századok óta hálózatok alakítják a világ összekapcsolódását. Még a nagy birodalmak is, mint például a Mongol Kaganátus, a vezetők, kormányzók és vazallusok személyközi kapcsolataira épült. [...] Valójában a határokon átívelő kapcsolatok történetét hálózati szerkezetként kell elképzelnünk.”

A hálózat analógiája segít továbbá megérteni „a valós emberek és a globális folyamatok közötti kapcsolatokat, és rehabilitálja az egyéni ágenciát a nagyobb struktúrákkal szemben”.³⁶ A hálózatok nem öngeneratív úton jönnek létre, hanem létrehozzák őket, mint ahogy az összekapcsolódásokat és általánosabban a globalizációt sem célszerű az ágencia figyelmen kívül hagyásával vizsgálni. Ugyanakkor Conrad arra is figyelmeztet, hogy nem szabad elfelejtenünk, hogy a hálózatokon belül is hierarchia érvényesül, illetve azt sem, hogy maguk a hálózatok sem légyüres térben állnak, hanem nagyobb hatalmi szerkezetekhez kapcsolódnak, strukturális egyenlőtlenségekbe ágyazódnak bele.

A tér alternatív, innovatív felfogásának negyedik csoportját a globalitás mikrotörténeti megközelítése jelenti. A német történész itt kiindulásként ismét azt hangsúlyozza, hogy félreértésre ad okot és leegyszerűsítő, ha a globális történelmet egyszerűen azonosítjuk a makroszintű elemzéssel. Megítélése szerint valójában sokkal gyakoribbak, és számos esetben hatásosabbak azok a tanulmányok, amelyek egy konkrét témát a maga térbeli és társadalmi sajátosságaiban vizsgálják, egyúttal azonban globális kontextusba is helyezik. Ide sorolhatók azok a globális biográfiák is, ahol a „mikroszintet olyan egyedi történelmi szereplőkkel azonosítják, akiknek határokon átívelő útjai globális életrajzok alapjául szolgálnak”.³⁷ Conrad szerint ezen munkák egy részét a civilizációk összecsapásának elméletével szembeni kritika vezeti, és hajlamosak romantikusan ábrázolni a határtárlépések és a globalizáció individuális tapasztalatát, nem egyszer lebecsülve a nagyobb struktúrák hatását. A mikromegközelítés ugyanakkor lehetővé teszi

³⁶ Conrad 2016: 126.

³⁷ Conrad 2026: 130. Mint Conrad megjegyzi, egyes esetekben ezek az élettörténetek hagyományos módszerekre épülnek, máskor azonban kifejezetten azzal a szándékkal párosulnak, hogy ezáltal az általánosabb történelmi folyamatok alulnézeti olvasatát tudják nyújtani. Ez utóbbira Natalie Z. Davisnek *Trickster Travels: A Sixteenth-Century Muslim between Worlds*. New York, 2006 című könyvét hozza, amelynek főszereplője az arab földrajztudós Leo Africanus (1486 k.–1554), aki Granadában született, Marokkóban nőtt fel, bejárta Észak-Afrikát, megfordult Isztambulban, majd kalózkok fogja lett, és ajándékként került X. Leó pápa római udvarába, ahol megkeresztelkedett, és magának a pápának is a bizalmasává vált.

a múlt heterogenitásának, a lokális sajátosságoknak a bemutatását, illetve az általánosabb tendenciáktól való helyi eltéréseket, vagyis pontosan azokat a jelenségeket, amelyek elhanyagolását Giovanni Levi a globális történetírásról számunkra kérte. Conrad következtetése tehát az, hogy a globális történelem programja és az egyedi esetek iránti érdeklődés semmiképpen sem zárják ki egymást. A mikroperspektíva használata mögött az a meggyőződés áll, amit egyben a „glokalizáció” fogalma is jól kifejez, mely szerint „a globális folyamatokat helyi konstellációkban tapasztalják meg, miközben ezek hozzák létre őket”. Éppen ezért nem elégséges kizárólag a makroperspektívára fókuszálni, de az sem elegendő, ha a figyelem csupán a sajátosságokra, esetlegességekre, véletlenszerűségekre irányul.³⁸

A GLOBÁLIS MIKROTÖRTÉNELEM

A fentiekből látható, hogy a globális történelem és a mikrotörténeti perspektíva „összeházasításának” gondolata ma már korántsem újdonság. A kora újkori Eurázsia történelmének új szempontú megközelítését felvető Sanjay Subrahmanyan az immár klasszikusnak számító, még 1997-ben közétett tanulmányában az összehasonlító megközelítés helyett inkább az összekapcsolódások tanulmányozására tett javaslatot, azzal érvelve, hogy ezt a korszakot nem egymástól elkülönült, ezért jól összevethető, hanem az egyre inkább összefonódó, országhatárokon átívelő történeti folyamatok jellemzik. Subrahmanyan egyúttal azt is hangsúlyozta, hogy a kora újkori történelem dinamikája jelentős részben a lokális és a régiók feletti, vagyis a mikro- és a makroszintű folyamatok találkozásából és kölcsönhatásából származott. Így érthető a többször idézett megfogalmazása, amely szerint nem lehetséges a (kora újkori) problémák makrotörténeti kezelése anélkül, hogy „ne sároznánk be a csizmánkat a mikrotörténelem ingoványában”.³⁹ Nem véletlen, hogy az ennek nyomán összekapcsolódó történelem (*connected history*) néven elterjedt megközelítést Levi, mint láttuk, a mikrotörténelemhez igen közelállóan ítélte.

A különleges, országhatárokon átívelő, több kultúra között mozgó egyéni sorsokat, és azokon keresztül a világ különböző részei közötti érintkezéseket alulnézetből vizsgáló „globális biográfiák” műfaja, ahogy arra már utaltunk, szintén nem újkeletű.⁴⁰ Maga a „globális mikrotörténelem” elnevezés azonban csak később született meg, névadója Tonio Andrade amerikai történész, aki először egy 2010-es tanulmányában használta a kifejezést.

Andrade, aki maga is a globális történetírás művelője, abból az önkritikus megállapításból indult ki, hogy a globális történeti struktúrák és folyamatok modelljeinek megalkotásával párhuzamosan, mint írja:

³⁸ Conrad 2016: 132.

³⁹ Subrahmanyan 1997: 750.

⁴⁰ Ezekről áttekintést ad Szíjártó 2014: 230–232.

„elhanyagolták az emberi drámákat, amelyek élővé teszik a történelmet. Véleményem szerint alkalmaznunk kellene a mikrotörténeti és biografikus megközelítéseket, hogy valós emberekkel töltsük meg az elméleteinket és modelljeinket, és így azt írjuk, amit globális mikrotörténelemnek lehetne nevezni.”⁴¹

Arra a kérdésre, hogy miként lehet az egyének szintjén globális perspektívából írni, Andrade a fentebb említett globális biográfiákat hozza példaként, megjegyezve, hogy a legjobb ilyen könyvek szerzőit nem szokás azonosítani a globális történeti irányzattal, de mindegyik arra használja fel a különböző kultúrák között utazó hőseinek kalandjait, hogy az interkulturális kapcsolatokat és a globális átalakulásokat vizsgálja. Az emberi fókusz élvezetes, „sőt izgalmas olvasmánnyá teszi” a példaként sorolt könyveket, amelyek így széles olvasóközönséghez jutottak el.⁴² A rákövetkező évben azonban két másik fontos írás is megjelent, amelyik a globális történeti elemzésekben a mikrotörténeti megközelítésnek Andrade javaslatánál elmélyültebb felhasználása mellett érvelt.

Francesca Trivellato a jelen írás bevezetésében már idézett munkájában közvetlenül is reflektált Andrade tanulmányára. Arra mutatott rá, hogy amerikai kolégájának javaslata jellemző lenyomata annak, ahogyan az angolszász történetírás az olasz mikrotörténelem programját értelmezi. Éleslátó elemzését röviden összefoglalva, az olasz mikrotörténészeket elsősorban elméleti, módszertani kérdések foglalkoztatták, és arra törekedtek, hogy új megvilágításba helyezzenek általános problémákat, új magyarázó modellekhez járuljanak hozzá, miközben a történeti elbeszélésük stílusával jóval kevésbé törődtek, egyszóval a társadalomtudományos elemzés érdekelte őket. Ezzel szemben az angolszász világban a mikrotörténeti megközelítés elsősorban azzal keltette fel a figyelmet, hogy képviselői tollából olyan tudományos, de egyúttal olvasmányos munkák születtek, amelyek érdekes történeteket mondanak el közérthető stílusban. A lényeg tehát, hogy a mikrotörténelem az óceán túlsópartján más értelmet nyert a recepció során. Az angolszász világban a mikrotörténelem mindenekelőtt a marginalizálódó, a társadalom peremére szorult emberek története, akik mindenki kíváncsiságát, adott esetben empátiáját is felkeltik, a történészeket pedig a rájuk fókuszáló narratíva felszabadítja a társadalomtudományos szakszöveg nehézkességétől, vagyis lehetővé teszi, hogy a kutatók a tudományos elemzéseiket a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tegyék.⁴³

Trivellato szerint ugyanakkor az olasz mikrotörténelem jóval többet tud nyújtani annál, minthogy arcot adjon a nagy folyamatoknak, és olvasmányos mikrotörténeti narratív keretbe helyezve tárgyalja a globális témákat. A 17–18. századi livornói szefárd zsidó kereskedő közösséget vizsgáló, nagy visszhangot kiváltó munkájának (*The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*. New Haven, 2009) a példáján

⁴¹ Andrade 2010: 574.

⁴² Andrade 2010: 574.

⁴³ Trivellato 2011: 7–9.

mutatja be, hogy miként tudta érdemben felhasználni az olasz mikrotörténelem módszereit, eljárásait, elméleti felvetéseit. A toszkánai kikötővárosban a 16. század végén megtelepedő zsidó diaszpórából kiválasztott családi vállalkozás aprólékos (13 670 levélből álló, 1704 és 1746 közötti forráskorpusz) vizsgálata alapján a makroszintről láthatatlan részletekkel tudta árnyalni és új megvilágításba helyezni a korabeli kereskedelmi kapitalizmusról alkotott nézeteket. Így például megkérdőjelezte annak a modellnek az érvényességét, amely éles dichotómiát tételez fel az imperszonális piacokon, állami intézményes szabályozás keretei között tevékenykedő egyéni gazdasági szereplők, és a közösségi hálózatokra épülő, állami háttér nélküli diaszpórák működése között. Továbbá, míg az etnikai-vallási diaszpórákat általában egymástól elszigetelten működő csoportokként ábrázolják, Trivellato kimutatta, hogy a társadalmi határok fenntartása és a különböző csoportok tagjai közötti intenzív üzleti együttműködés nem zárják ki egymást. A mikro- és makroszintet kombináló empirikus vizsgálat azt is feltárta, hogy

„[...] a livornói szefárd zsidók életének és gazdasági stratégiáinak egyszerre volt helyi, és globális dimenziója is, és hogy a helyi és a globális miért nem fogható fel egy sor hierarchikusan rendezett, egyre nagyobbra táguló koncentrikus kör mentén. Történetemben a családi szövetségek, a szefárd diaszpóra, az összes zsidó, Livorno városa és a Toszkánai Nagyhercegség, a Földközi-tenger, az Atlanti-óceán és az Indiai-óceán, más kereskedelmi közösségek és az államok gazdaságpolitikája mind egyszerre keresztezik egymást. Egyik sem kínál előre megadott magyarázó kontextust. A szereplők átalakították az egyes entitások bizonyos aspektusait, miközben alkalmazkodtak a külsőleg rájuk kényszerített struktúrákhoz.”⁴⁴

Egyszóval, a mikrotörténeti megközelítés itt korántsem az általános folyamatok illusztrációja egyedi történeteken keresztül, hanem lényegi hozzájárulás az általános értelmező modellekhez.

Trivellato idézett írásához hasonlóan a globális mikrotörténeti munkákban fontos hivatkozássá vált Bernhard Struck, Kate Ferris és Jacques Revel rövid írása is, amely a mikro- és makrolépték összekapcsolása kérdésének szentelt nemzetközi konferencia alapján összeállított kiadvány bevezetője.⁴⁵ A szerzők a konferencia tanulságait összefoglalva három pontba szedték, hogy milyen előny származik abból, ha a transznacionális kutatások ráközelítenek a lokális vagy individuális szintre. Bár ez a bevezető Trivellato tanulmányától függetlenül született, az érvelés igen hasonló. Először is, „a mikrolépték alkalmazása lehetővé teszi, hogy a szereplőket és az ágenciát visszaemeljük az elemzésbe, ami általában hiányzik a kultúrák és társadalmak makroszintű vizsgálatából.” A második előnyt az jelenti, hogy ez a megközelítés lehetővé teszi „az egyes szereplők élete és tapasztalatai

⁴⁴ Trivellato 2011: 15.

⁴⁵ Struck–Ferris–Revel 2011. A konferenciára *The Local and the Individual in Comparative and Transnational History* címen 2010 májusában a St. Andrews University Centre for Transnational History és a firenzei European University Institute rendezésében került sor.

térbeli sokféleségének elemzését, a lokális mikroszinttől a makroszintig, beleértve a nemzeti vagy globális szintet is.” Végül a szerzők harmadik érve az, hogy a nagy, átfogó kérdések és az egyének vagy kis csoportok eseteinek együttes tanulmányozása, a vizsgálati szintek váltakoztatása „lehetővé teszi a történész számára, hogy elsődleges forrásokkal dolgozzon és ezzel megfeleljen tudománya szakmai és etikai követelményeinek”.⁴⁶ Vagyis ezek a javaslatok hatékony megoldást kínálnak azokra a súlyos kritikákra, amelyek az itt transznacionálisként említett globális történetírással szemben felmerültek.

Míg a *Past and Present* különszáma konkrét esetekre irányuló globális mikro-történeti elemzések mellett nagyobb teret szentel a globális történelem kritikájának, illetve a két irányzat lehetséges összekapcsolása elméleti-módszertani tárgyalásának, az *Annales* tematikus blokkja elsősorban a globális mikrotörténelem problematikájára összpontosít. A szerkesztők négy, a mikrotörténeti megközelítésnek a globális történelemmel való összeházasítását eltérően értelmező tanulmányt válogattak össze, a hozzájuk írt bevezető pedig az immár évtizedes múlttal rendelkező globális mikrotörténelem helyzetét igyekszik számba venni. Roman Bertrand és Guillaume Calafat az áttekintésüket⁴⁷ szintén annak hangsúlyozásával kezdik, hogy a globális történelemnek – csakúgy mint a mikrotörténelemnek – igen sokféle felfogásával lehet találkozni, és ez a sokszínűség a globális mikrotörténelem irányzatában is megmutatkozik. Ennek ellenére kitapintható több közös jellemző is. Nevezetesen, hogy ezek a munkák legtöbbször a mobilitással, emberek és dolgok mozgásával foglalkoznak, mégpedig főként az első mondializációs periódusban, vagyis a 15. század és az európai gyarmatbirodalmak hanyatlása közötti időszakban; fokozott figyelmet fordítanak az Európán túli realitásokra; továbbá a kutatások nem önmagában vett személyekre vagy egyes eseményekre, hanem elsősorban szituációkra és interakciókra irányulnak. Jellemző az is, hogy a kutatói eljárásban a magyarázat helyett inkább a megértésre helyeződik a hangsúly, és művelői arra törekednek, hogy érthetővé tegyék az összes vizsgálatba vont szereplőt vezérlő indokokat. Ezeknek a munkáknak a kitüntetett szereplői utazók, felfedezők, diplomaták, kereskedők, misszionáriusok, tengerészek, katonák, illetve az ő hálózataik, továbbá azok a helyzetek, amikor kapcsolatba lépnek nem európai szereplőkkel. Gyakran azonban nem személyek, hanem árucikkek, nyersanyagok vagy akár állatok mozgása áll a vizsgálat homlokterében.

A szerzők szerint a globális mikrotörténelem jelenleg nem egy teljesen új módszereket igénylő kutatási terepet jelent, amelyhez egységesen kidolgozott eljárások tartoznak, inkább egyfajta szellemi konvergenciáról érdemes beszélni. Arról van szó, hogy ezeknek a kutatásoknak a háttérében lényegében ugyanaz az elméleti és módszertani szakirodalom áll. Olyan írások, amelyek az összehasonlító megközelítés problémájával foglalkoznak, illetve a kapcsolatokat, interakciókat helyezik előtérbe (mint a keresztező vagy az összekapcsolódó történelem).

⁴⁶ Struck–Ferris–Revel 2011: 577.

⁴⁷ Bertrand–Calafat 2018.

Ugyanakkor a globális jelző semmiben sem korlátozza a mikrotörténelemben rejlő módszertani lehetőségek kihasználását és érvényesítését. Ez persze felveti a mikrotörténelem értelmezésének kérdését is, és valóban, a globális mikrotörténelem fogalmának megszületését követően hamar megjelentek a mikrotörténelem különféle felfogásait kritikusán tárgyaló írások (köztük az egyik legfontosabb Trivellato fent idézett tanulmánya). A globális mikrotörténelem megjelenésének egyik fontos hozadékát Bertrand és Calafat éppen abban látja, hogy végre szélesebb körben is terjedni kezdtek a mikrotörténeti módszerek, és ezzel párhuzamosan az a belátás, amit az olasz mikrotörténészek kezdettől fogva igyekeztek világossá tenni. Nevezetesen, hogy az irányzatot elsősorban nem bizonyos kutatási témákkal kell azonosítani, hanem a kísérletezést segítő módszerek együttesével,

„[...] legyen szó a nagyítóval megfigyelt tárgy kiválasztásáról, a nagy magyarázó paradigmák megkérdőjelezéséről, a társadalomtudományokkal való szoros párbeszédéről, az innovatív narratíváról, a kategóriák kialakítására és társadalmi kontextusokra fordított figyelemről, valamint az elemzés léptékére irányuló reflexivitásról.”⁴⁸

Éppen ezért teljesen elhibázott az a felfogás, amelyik a *big data* bővületében a mikrotörténeti eljárásban mindössze az apró részletekben elvesző érdeklődést látja és az igazi történelem kiegészítőjének, „szolgálólányának” tekinti csupán. Ez az álláspont azért is hibás a szerzők szerint, mert ezzel a globális történelmet „megfosztja attól a lehetőségtől, hogy [a mikrotörténeti megközelítés] (a társadalomtudományok felé való nyitottsággal) episztemológiai keretet, és (a globalizációs folyamat társadalmi eltérései problémájával) tematikus koherenciát biztosítson a számára.” Mindezt ráadásul a mikrotörténet-írás egy olyan pillanatban kínálja fel, „amikor a globális történelem, bár megkésve, de megfelelő éleslátással kérdéseket tesz fel magának” a tárgyát és eljárásait illetően.⁴⁹ A szerzők a mikrotörténeti módszerek előnyeként említik továbbá, hogy segítségével elkerülhető a történelmi folyamatok teleologikus, egyenes vonalú fejlődést feltételező felfogása, illetve az eltérések, kivételek figyelmen kívül hagyása (itt tehát visszaköszön Levi fent idézett kritikája). Az emberek, eszmék és dolgok vándorlására összpontosító munkákban pedig pontosan a mikrotörténelem egyik meghatározó módszerére lehet támaszkodni, a nevek Ariadné fonalaként való nyomon követésére a forrásokon keresztül, ahogy azt klasszikus tanulmányukban Carlo Poni és Carlo Ginzburg javasolták.⁵⁰ Ez pedig egyúttal természetesen az elsődleges források intenzív felhasználását feltételezi.

Összeségében tehát megállapíthatjuk, hogy a globális mikrotörténelem azóta, hogy ez a fogalom megjelent, sokat ígérő irányzattá nőtte ki magát, és jóval szélesebb értelmet nyert, mint ahogy azt eredetileg Tonio Andrade javasolta. Ezt világosan bizonyítják a *Past and Present*, illetve az *Annales* hasábjain

⁴⁸ Bertrand–Calafat 2018: 10.

⁴⁹ Bertrand–Calafat 2018: 11.

⁵⁰ Ginzburg–Poni 1979.

közölt tanulmányok is, melyek közül e helyütt csak egyet ismertetek röviden az állítás demonstrálására, mégpedig Sebouh David Aslanian *Annales*-ban közölt, kismonográfiának is beillő írását.⁵¹

A tanulmány középpontjában álló előkelő örmény kereskedő élettörténete szorosán összekapcsolódott a Francia Kelet-indiai Társaság első éveivel, amely a hollandhoz és az angolhoz képest csak megkésve, 1664-ben alakult meg Colbert kezdeményezésére. A frissen létesült társaságnak nem volt kellő tapasztalata az Indai-óceán térségében a kereskedelemről, ezért két, jó helyismerettel rendelkező külföldi – nem francia alattvaló – segítségét vette igénybe a működtetéshez. Az egyik egy hugenotta volt, az Egyesült Tartományokban született François Caron, aki a társaság elnöke mellett a tényleges ügyvitellel megbízott igazgató lett. A másik, a tanulmány főhőse, Martin Marcara, egy drágakő- és selyemkereskedő a perzsi Ispahan városából, aki közvetlenül Caronnak dolgozott. Marcara a fiatalságát Indiában töltötte, majd bekapcsolódott a dél-indiai, gyémántbányáiról híres Golkonda Szultánátus Itáliába irányuló gyémántkereskedelmébe, és ennek révén jó kapcsolatokra tett szert az uralkodói udvarban (Golkonda romjai a mai Hyderabad mellett láthatók). Később a toszkániai Livornóban telepedett le, itt azonban koholt vádak alapján elítélték – az ügy háttérében egy gyanús és rosszul sikerült üzleti akció állt. Ezért menekülnie kellett, és Párizsban talált menedéket, ahol sikerült magas összeköttetéseket szereznie, és ezek révén került kapcsolatba Colberttel. A nagy hatalmú miniszter meglátta benne annak lehetőségét, hogy kiválóan felhasználhatja a tehetségét Franciaország indiai gazdasági terjeszkedéséhez. A franciák az ő közbenjárásával érték el, hogy a golkondai szultántól engedélyt és megfelelő kiváltságokat kapjanak egy kereskedelmi lerakat létesítéséhez. Marcara időközben azonban összeveszett a sikereire féltékeny váló Caronnal, aki sikkasztással vádolta meg. Így ahelyett, hogy az engedély megszerzéséért jutalomban részesült volna, Caron elfogatta. Három év gályarabság után Párizsba vitték, hogy elítéljék. Még a per kezdete előtt azonban egy Indiából Párizsba érkező gazdag rokona és kereskedőtársa segítségével kiszabadult a börtönből, az ellene felhozott vádak alól felmentették, ezt követően pedig már ő indított pert a Francia Kelet-indiai Társaság ellen, hogy az elszenvedett gályarabságért elégtételt kapjon, jóllehet ezt a pert elvesztette.

Aslanian tanulmányának célja annak bemutatása Marcara hányattatásain keresztül, hogy a vizsgált korszakban milyen fokot ért el a kereskedelem globalizálódása, és hogy az európai és az indiai világ történetei már mennyire összefüggtek egymással. Az elemzés kiinduló forráscsoportja a két per anyaga. A szerző szerint ez a dokumentáció értelmezhető Eduardo Grendi normálisan kivételes fogalma alapján.⁵² Vagyis a kivételes forrás, illetve az a különleges esemény vagy szereplő, amelyről tudósít, megfelelő mikrotörténeti elemzésnek alávetve éppenséggel az

⁵¹ A tanulmány címe: *Une vie sur plusieurs continents. Microhistoire globale d'un agent arménien de la Compagnie des Indes Orientales, 1666–1688* [Egy élet több kontinensen. A Francia Kelet-indiai Társaság örmény ügynökének globális mikrotörténelme, 1666–1688.]

⁵² Lásd erről például: Szijártó 2014: 53–54.

uralkodó normákról árulkodhat, és képes mélyebb tendenciákat, általánosabb szabályszerűségeket is feltárni. A peranyagok aprólékos olvasata, kiegészítve az azokhoz kapcsolódó forrásokkal egyszerre több, általánosabb történeti kérdés vizsgálatához nyújt kiváló lehetőséget.

Először is, új szempontok szerint teszi értelmezhetővé a Francia Kelet-indiai Társaság eddig keveset vizsgált első éveinek a történetét, egyúttal pedig bepillantást enged két egymástól merőben különbözően szerveződő kereskedelmi társulás működésébe és interakcióiba. A francia bürokratikus módon, írásos szabályok szerint, erős állami támogatással működik, míg az örmény kereskedők társasága egy diaszporikus és családi alapú szerveződés gyümölcse, amely azonban ugyanúgy képes globális szinten a maga hálózatának a megteremtésére, fenntartására, és közben még komoly hasznot is termel. A forrásokban rejlő további lehetőség, hogy rávilágít a XIV. Lajos korabeli jogrendszer társadalmi és kulturális jellemzőire, de arra is, hogy milyen percepciója volt ekkor Franciaországban a „keletieknek” és a „nyugatiaknak”, és ezen belül például a nemesség felfogásának különbségeit is bemutatja. A francia bíróság alig akart hitelt adni Marcara nemesi származásának, tekintettel a férfi kereskedő voltára. A szerző szerint a vizsgálat egyik fontos eredménye a kereskedelmi konkurencia és a Kelettel kapcsolatos előítéletek közötti szerves összefüggés kimutatása, amit csak a mikroelemzéssel lehetett megragadni.

Ez a tanulmány tehát nem csupán arcot kíván adni a globalizációs folyamatoknak. A kutatás Marcara példáján keresztül általánosabban az olasz mikrotörténelem egyik központi kérdését is tárgyalja, nevezetesen az egyéni cselekvők lehetőségeit a különböző normarendszerekkel és struktúrákkal szemben. Aslanian mikroelemzése az egyén manőverezési képességét és cselekvési szabadságát az ezeket korlátozó struktúrák erejével együtt mutatja be. A konkrét esetben annak az egyenlőtlen hatalmi viszonyoknak az ábrázolásáról van szó, ami az államilag koordinált és fegyveres szervezetként is működő Francia Kelet-indiai Társaság, illetve a vele szemben csak gyenge védelmet nyújtani képes, állami támogatást nélkülöző, személyes kapcsolatokra épülő, diaszpórák szerint szerveződő rendszer között fennállt. Társadalmi beágyazottsága révén Marcara ez utóbbit tudta mozgósítani, ami a személyes szabadságának visszanyeréséhez ugyan elég volt, de a győzelemhez az állam erejét maga mögött tudó szervezettel szemben már kevés.

JÁTÉK A LÉPTÉKEKKEL

A kutatási lépték problematikája – mint láttuk – a Braudel által ihletett szemlélet, majd az ezt megkérdőjelező mikrotörténet jelentkezésével került a nemzetközi történetírás figyelmébe. A globális történelem azonban új lendületet adott a vizsgálati lépték megválasztása körüli vitáknak, amire a globális mikrotörténelem

megjelenése csak ráerősített.⁵³ A makroszint elsőbbségét kikezdő felvetések hatására a nemzetközi érdeklődés az 1980-as években mindinkább a mikroszint felé fordult, majd pedig az 1990-es évek végétől ismét erőteljesen a makroszint került előtérbe. A történetírás ingamozgásának megfelelően meg is fogalmazódtak olyan – nem egy esetben jelentős meggyőző erővel ható – érvelések, amelyek az egyik vagy a másik vizsgálati lépték episztemológiai elsőbbségét hirdették. Legkésőbb az 1980-as évek végétől azonban már azok a felvetések is megjelentek, amelyek a vizsgálati szintek összeegyeztethetőségének kérdését feszegették. A globális mikrotörténelem pontosan arra tesz kísérletet, hogy összeházasítsa a nevében szereplő két különböző irányzatot, abból kiindulva, hogy a globális és a lokális korántsem zárják ki eleve egymást. Ez az új irányzat a különböző szintű realitások együttes megfigyelésére, illetve ennek megfelelően az ezekkel számot adni képes kutatási léptékek kombinálására épül, úgy, hogy a kiindulópontot a mikroszint jelenti.

Ez az eljárás azonban egyúttal vitákat is szül. Míg a globális történelem és a mikrotörténelem összeházasítását Giovanni Levi, mint láttuk, elsősorban az előbbi irányzat céljainak, módszereinek sokfélesége, vagyis egyértelmű meghatározásának megoldatlansága miatt látja problémásnak, a *Past and Present* ugyanazon számában közölt írásában Jan de Vries éppenséggel a mikrotörténelem művelőit szólítja fel arra, hogy elméletileg tudatosabbak, és saját gyakorlatukkal szemben kritikusabbak legyenek.⁵⁴ A holland gazdaságtörténész abból indul ki, hogy a mikrotörténelem széles körben elterjedt felfogása nem azonos azzal, amit például Giovanni Levi képvisel, hanem „a marginalizált vagy történelmileg ismeretlen egyének és kis csoportok történetének empatikus elmesélésének formáját öltötte.”⁵⁵ Ezzel pedig, a történetírás kulturális fordulatára támaszkodva, alapvető kihívást intézett a nagyobb időbeli és térbeli léptéket alkalmazó társadalomtudományos történetírással szemben.

⁵³ A megnövekedett érdeklődést világosan jelzi, hogy 2013-ban az *American Historical Review* a „Conversation” rovatát – amelyet a történészek széles körét foglalkoztató témák megvitatására indított el 2006-ban – a lépték kérdésnek szentelte *How Size Matters. The Question of Scale in History* címmel. Ebben a szerkesztőség indító kérdése pontosan arra vonatkozott, hogy a beszélgetés résztvevői szerint mi magyarázza az utóbbi időben a probléma iránti élénk figyelmet. Sebouh David Aslanian szerint az 1980-as évekbeli viták, néhány kivételtől eltekintve, nem olyan módszertani szempontból vetették fel a kérdést, mint ahogy az a globális történelem felfutásával megjelent. A fő ok, hogy ez a megközelítés alapjaiban kérdőjelezte meg a hagyományos történetírás alapvető vizsgálati léptékét, a nemzetet. De szerinte ezen túlmenően az is fontos tényező, hogy a globális történészek az elmúlt évtizedekben igen sokféle léptékkel kísérleteztek. AHR *Conversation* 2013: 1432–1433. Sebastian Conrad is utal rá, hogy a mai viták azoknak az örökösei, amelyeket a mikrotörténelem kihívása indított el. Aslanianhoz hasonlóan a lépték kérdése iránti érdeklődés egyik fő okát a globális történelemnek a nemzeti keretek, illetve az eurocentrizmus meghaladására irányuló törekvésében látja, de szerinte a vitákat az is erősíti, hogy korántsem magától értetődő, hová is kellene lokalizálni a „globalitást”. „Vajon mennyire különálló szférája a társadalmi cselekvésnek és az elemzésnek? Vajon eleve adott, vagy inkább a társadalmi cselekvés és gyakorlat által keletkezik?” Conrad 2016: 115–116.

⁵⁴ de Vries 2019.

⁵⁵ de Vries 2019: 26.

De Vries hosszan sorolja a kritikáját a mikrotörténelem, illetve globális mikrotörténelem kapcsán, attól kezdve, hogy a különleges sorsú emberek életpályájából, épp, mert kivételesek, nem lehet általános következtetésekre jutni, egészen addig, hogy a „mikrohistóriák nem állnak össze makroszintű és globális történelmekké”, mivel nem is az a céljuk. Továbbá „a történelem nem fizika”, és bármennyire is vonzó a javaslat, igazából nem lehetséges, „csak a fantázia világába tartozik”, hogy a „történész egy és ugyanazon témáról többféle perspektívát nyerhet, ha a megfigyelés skáláját a globálisról a nemzeti, regionális és helyi szintre, majd a legkisebb egységre változtatja, és vissza.” Ehhez ugyanis de Vries szerint nincsenek meg a megfelelő módszerek. Egyszóval, a mikrotörténeti megközelítésből – véleménye szerint – nem lehet megragadni az általános szintet, a mikroszintű elemzés csak mint egy már eleve rendelkezésre álló – vagyis nem az elemzett esetből kibontott –, nagyobb értelmezési keretbe illesztett esettanulmány lehet hasznos.⁵⁶

De Vries javaslata szerint érdemes különbséget tenni a globális történelem és a makrotörténelem között. Az előbbi abban hasonlít a mikrotörténelemhez, hogy az egymást keresztező kapcsolatok foglalkoztatják, míg az utóbbi mindekenélőtt az időben bekövetkező változások magyarázatára törekszik. Ez a makrotörténelem – elnevezése szerint – „nanoegységekből” építkezik, ami alatt rövid időtartamú, önmagukban jelentéktelen eseményeket ért, mint például a különböző piaci tranzakciók, demográfiai események, jogi ügyletek. Ezek feltáráshoz szintén levéltári kutatásra van szükség, a róluk szóló forrás valós történelmi eseményt dokumentál, amely mögött szintén valós emberek érintkezése áll, de olyanoké, akiknek a neve többnyire ismeretlen, és ha ismert is, azt ritkán lehet összekapcsolni bármiféle életrajzzal. Ezekből a nanoegységekből tehát nem mikrotörténelemhez jutunk, hanem az aggregálásukkal olyan makrotörténelemhez, amely „mintákra, trendekre és szabályszerűségekre épül”.⁵⁷ Amint azt a szerző ironikusan megjegyezte, a mikrotörténeti, globális mikrotörténeti jellegű írások „szórakoztathatnak ugyan, és azt az illúziót is kelthetik, hogy teret adnak az emberi cselekvésnek”, de a diakrón elemzésre alkalmatlanok. Márpedig a történészeknek mindenekelőtt az a legfontosabb problémájuk, hogy miként számoljanak be az időbeli változásról, amihez a sorsfordító, vagyis a struktúrát módosító változásokat kell tudniuk azonosítani.⁵⁸

Jan De Vriesnek a léptékváltások megvalósíthatóságával kapcsolatos kétegyeire több sikeres mikrotörténeti, globális mikrotörténeti elemzés is idézhető cáfolatként, akár Aslanian fent röviden ismertetett munkájára is utalhatunk. Kétségtelen azonban, hogy ezeknek a többsége szinkron vizsgálat. Mint ahogy Francesca Trivellato is megjegyezte, a mikrotörténeti megközelítés kevésbé alkalmas az időbeli változások nyomon követésére.⁵⁹ Ez azonban korántsem jelenti azt,

⁵⁶ de Vries 2019: 27–30.

⁵⁷ de Vries 2019: 33–34.

⁵⁸ de Vries 2019: 32.

⁵⁹ Trivellato 2011: 16.

hogy ne lehetne nagyon is eredményesen felhasználni a változások mélyebb és árnyaltabb megértéséhez, többléptékű összehasonlító elemzésekhez.⁶⁰

Nem osztja Jan de Vries kritikáját a léptékváltásokkal kapcsolatban Sebastian Conrad sem. Miközben ő maga is a globális történetírás elkötelezett híve, az irányzatról írt munkájának visszatérő gondolata, hogy nem lehet egyetlen, akár időbeli, akár térbeli vizsgálati léptéket sem eleve előnyben részesíteni. Mint írja, a globális struktúrákat ugyanannyira formálja az emberi cselekvés, mint amennyire az előbbieket formálják az utóbbiak. Vagyis szerinte nem az a kérdés, hogy a mikro- vagy a makromegközelítés mellett döntünk, mert a teljes képhez mindkettőre szükség van, hanem hogy miként egyensúlyozunk a léptékek és magyarázatok között.⁶¹

Ezek azonban nem teljesen új gondolatok. Conrad, mint ahogy mások is, akik az átgondolt léptékváltások alkalmazása mellett érvelnek, az olasz mikrotörténelem felvetéseihez, és főként a lépték problémájáról az 1990-es években megkezdett vitákhoz nyúlnak vissza.⁶² Az egyik legtöbbször hivatkozott munka a Jacques Revel által szerkesztett *Jeux d'échelles* című tanulmánykötet, amelyre jelen írás elején már utaltunk. Ebben Revel és Bernard Lepetit is – bár eltérő hangsúlyval – azt fejt ki bővebben,⁶³ amit e tanulmány elején idézett szerkesztőségi jegyzetükben, 1989-ben az *Annales* hasábjain már röviden megfogalmaztak: „[...] az elemzés léptékei között nem szembenállás, hanem komplementaritás van.” Úgy vélem, ez az, amit Jan de Vries a fent idézett érveiben leginkább figyelmen kívül hagy. A vizsgálati léptékek között értelmetlen hierarchiát felállítani, inkább azt kell szem előtt tartani, hogy mindegyik lépték más magyarázati szintnek felel meg. Revel és Lepetit érveit utolsó nagy munkájában Paul Ricoeur is magáévá tette, és tömören úgy foglalta össze, hogy „nem az számít elsősorban, melyik léptéket részesítjük előnyben, hanem maga a léptékváltások elve az igazán fontos”, illetve, hogy „minden léptékben olyan dolgokat látunk, amelyek más léptékben nem látszanak, és mindegyiknek megvan a maga létjogosultsága”.⁶⁴ A többszintű elemzés természetesen bonyolult, a vizsgálati szintek összekapcsolása komoly módszertani kérdéseket vet fel, de a francia történészek szerint „A történeti modelleknek az egyszerűsítéssel szemben a bonyolultabbá tételt kell előnyben részesíteniük [...] mert ez az egyedüli eszköz, amellyel számot adhatnak a társadalmi folyamatok összetettségéről.”⁶⁵

⁶⁰ Trivellato többek közt Kenneth Pomeranz Európa és Ázsia (illetve Nagy-Briannia és Kína) gazdasági fejlődését összehasonlító munkáját (*Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World System*) idézi a mikro- és makroléptékű összehasonlítások együttes alkalmazására, amelyet Giovanni Levi a történeti idő historicista kezelése miatt kritizált. Trivellato 2011: 17.

⁶¹ Conrad 2016:160–161.

⁶² Lásd ezekről Szijártó 2014: 96–100.

⁶³ Ezeket magyarul lásd Revel 1996b; Lepetit 1995. Lepetit-től a Revel által szerkesztett 1996-os kötetben a magyar fordítás alapjául szolgáló, 1993-as, a *Genèses* folyóiratban közölt írásának egy változata jelent meg.

⁶⁴ Ricoeur 2000: 280.

⁶⁵ Az *Annales* szerkesztői 2007: 590.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- AHR Conversation 2013: How Size Matters: The Question of Scale in History. Participants: Sebouh David Aslanian, Joyce E Chaplin, Ann McGrath, Kristin Mann. *The American Historical Review* (118.) 5. 1431–1472. <https://doi.org/10.1093/ahr/118.5.1431>
- Adelman, Jeremy 2017: What is Global History Now? *Aeon* 2. March. <https://aeon.co/essays/is-global-history-still-possible-or-has-it-had-its-moment> – utolsó letöltés: 2025. május 22.
- Andrade, Tonio 2010: A Chinese Farmer, Two American Boys and a Warlord: Toward a Global Microhistory. *Journal of World History* (21.) 4. 573–591. <https://doi.org/10.1353/jwh.2010.a413984>
- Aslanian, Sebouh David 2018: Une vie sur plusieurs continents. Microhistoire globale d'un agent arménien de la Compagnie des Indes orientales, 1666–1688. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (73.) 1. 19–55. <https://doi.org/10.1017/ahss.2018.109>
- Aymard, Maurice 2001: De la Méditerranée à l'Asie: une comparasion nécessaire (commentaire). *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (56.) 1. 43–50. <https://doi.org/10.3406/ahess.2001.279932>
- Az *Annales* szerkesztői 2007: Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni! In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 585–592.
- Bertrand, Romain – Calafat, Guillaume 2018: La microhistoire globale: affaire(s) à suivre. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (73.) 1. 3–18. <https://doi.org/10.1017/ahss.2018.108>
- Braudel, Fernand 2007 [1958]: Történelem és társadalomtudományok: A hosszú időtartam. In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 163–192.
- Chartier, Roger 2001: La conscience de la globalité. (Commentaire.) *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (56.) 1. 119–123. <https://doi.org/10.3406/ahess.2001.279936>
- Conrad, Sebastian 2016: *What is Global History?* Princeton. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc779r7>
- de Vries, Jan: Playing with Scales: The Global and the Micro, the Macro and the Nano. *Past and Present* 242. Supplement 14. 23–36. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtz043>
- Deák Ágnes 1994: A történelem, mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról: *History and Theory*, 1989–1990, *Past and Present*, 1991–1992. *Aetas* (9.) 3. 155–161.
- Granasztói Péter 2004: Új utakon, változatos tájakon. Az *Annales* 2003-as évfolyama. *Korall* (5.) 15–16. 316–325.
- Ghobrial, John-Paul A. 2019: Introduction: Seeing the World like a Microhistorian. *Past and Present* 242. Supplement 14. 1–22. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtz046>
- Grendi, Edoardo 1977: Micro-analisi et storia sociale. *Quaderni Storici* (12.) 35. 506–520.
- Ginzburg, Carlo – Poni, Carlo 1979: Il nome e il come. Scambio ineguale e mercato storiografico. *Quaderni Storici* (14.) 40. 181–190.

- Gyáni Gábor 2000: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 11–130.
- Lepetit, Bernard 1995: Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai. *Aetas* (10.) 4. 142–159.
- Levi, Giovanni 2019: Frail Frontiers? *Past and Present* 242. Supplement 14. 37–49. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtz037>
- Noiriel, Gérard 2001: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig*. Budapest.
- O’Brien, Patrick 2006: Historiographical Traditions and Modern Imperatives for the Restoration of Global History. *Journal of Global History* (1.) 1. 3–39. <https://doi.org/10.1017/S1740022806000027>
- Revel, Jacques 1996: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas* (11.) 4. 217–237.
- Revel, Jacques (dir.) 1996: *Jeux d’échelles. La micro-analyse à l’expérience*. Paris.
- Revel, Jacques 2001: Történelem földközélebről. In: Levi, Giovanni: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest, 5–35.
- Ricœur, Paul 2000: *La mémoire, l’histoire, l’oubli*. Paris.
- Rosental, André é. n.: A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül: Fredrik Barth és a microstoria. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet más-képp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 71–87.
- Schlumbohm, Jürgen (Hg.) 1998: *Mikrogeschichte – Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel?* Göttingen.
- Schlumbohm, Jürgen 2000: Mikrotörténelem – makrotörténelem. *Aetas* (15.) 4. 170–179.
- Szijártó M. István 2014: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest.
- Struck, Bernhard – Ferris, Kate – Revel, Jacques 2011: Introduction: Space and Scale in Transnational History. *The International History Review* (33.) 4. 573–584. <https://doi.org/10.1080/07075332.2011.620735>
- Subrahmanyam, Sanjay 1997: Notes towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia. *Modern Asian Studies* (31.) 3. 735–762. <https://doi.org/10.1017/S0026749X00017133>
- Trivellato, Francesca 2011: Is There a Future for Italian Microhistory in the Age of Global History? *California Italian Studies* (2.) 1. <https://escholarship.org/uc/item/0z94n9hq> – utolsó letöltés: 2025. május 20. <https://doi.org/10.5070/C321009025>
- Tóth Kelemen 2018: *A global history szörnyetege* – Giovanni Levi előadása a BTK-n. *ELTE Online 2018 Paper* <http://elteonline.hu/tudomany/2018/11/23/a-global-history-szornyetege-giovanni-levi-eloadasa-a-btk-n/>. – utolsó letöltés: 2025. május 20.
- Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte 2007: Túl az összehasonlításra: *histoire croisée* és a reflexivitás kihívása. *Korall* (8.) 28–29. 5–30.
- Wong, Roy Bing 2001: Entre monde et nation: les régions braudéliennes en Asie. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (56.) 1. 5–41. <https://doi.org/10.3406/ahess.2001.279931>